

Elment az utolsó közép-európai ember

Kiss Gy. Csaba emlékére

Nemrégén, pontosabban Kiss Gy. Csaba ez év április 2-án betöltött nyolcvanadik születésnapja alkalmából, még annak örömét fogalmaztam papírra, hogy Csaba professzor egy valódi közép-európai ember, magas kora ellenére teljes szellemi vértezetben, töretlen alkotókedvvel él itt köztünk. Barátai, pályatársai, tanítványai és tisztelői népes táborát épp ezért érte váratlanul a döbbenettel párosuló hír: Kiss Gy. tanár úr végleg eltávozott közülünk. Pontosabban, köztük marad, könyvei, tanulmányai tartalmával, barátságos mosollyal, emberséggel, csöndes humorral átítatott személyisége emlékével.

Kiss Gy. Csaba, az ELTE egyetemi docense, Széchenyi-díjas professzora, igazi közép-európai jártasságú emberként az Adriától a Balti-tengerig, Prágától Kassáig szinte mindenhol otthon volt e térségben, hisz vendégtanárként előadója volt a varsói, prágai, nyitrai, zágrábi egyetemeknek, négy nyelven fogalmazó gondolkodóként pedig szerzője számos hazai és szomszédos országban megjelenő sajtóterméknek. Széles körű világlátással rendelkező, igazi közép-európai értelmiségi polihisztorként mérhetetlen tudást és ismeretanyagot sűrített magába, amelyet ő gyűjtött össze és tett közzé az elmúlt évtizedek során térségünk múltjáról, jelenéről és jövőjéről. Ennek a mérhetetlen ismeretanyagnak a fókusza egyértelműen Közép-Európa volt, tartalma pedig minden olyan szakágazat, amely a művelődés címszó alatt belefért a térség vizsgálatának műfajába. Kutatási területe és ennek nyomán jártassága magában foglalta a közép-európai művelődéstörténet különböző ágazatait és az itt élő „kis nemzetek” együttélését befolyásoló jelenségeket, úgymint a nacionalizmus különböző válfajait, a nemzeti mítoszok megjelenésének és utóéletének leírását, a polgárosodás és nemzetté válás történeti és irodalmi elemeinek kategorizálását, az egymásra kölcsönösségükkel kiható művelődési és kulturális kapcsolatokat, a multikulturalizmus megjelené-

sét – és még hosszan sorolhatnám Kiss Gy. tanár úr műfajilag nem minden esetben pontosan behatárolható kedvenc témaköreit. Kiss Gy. Csaba tudományos munkásságának egyedi sajátossága talán épp abban rejlik, hogy a fenti témaköröknek nem vagy nem csupán elméleti keretben történő vizsgálatára törekedett, hanem olyan konkrét és kézzelfogható műfajok területére is elvezette olvasóját, ahol elméleti feltevéseit a valóságban fellelhető gyakorlattal tudta ütköztetni vagy épp bizonyítani. Példaként említhetném a közép-európai nemzeti himnuszok vizsgálatát, a tankönyvekben fellelhető szomszédosképek elemzését, a közös és eltérő emlékezhelyek leírását, a dualizmus kori útirajzok, útleírások és naplók letűnt világának újrafelfedezését stb.

Róla elmondhatjuk, hogy nemcsak vendégtanár, hanem igazi utazó professzor volt. Országon belül legszívesebben másodosztályú vonattal közlekedett. Külföldre viszont az éjszakai vonatokon utazott. Menet közben naplóját, jegyzeteit írta, melyekben igazi krónikásként örökítette meg a történelem sodrásában az ő nemzedékének kijutott sorsfordító idők eseményeit. Munkásságának jelentős része a határon túli magyarokhoz és a szomszédosági kapcsolatokhoz vezető irodalmi, művelődéstörténeti területek föltérképezéséhez köthető. Különösen közel állt a szívéhez a történelmi Magyarország felvidéki – vagy (ahogy Kiss Gy. tanár úr szerette megnevezni) felföldi része. Azon túl, hogy folyamatosan figyelemmel kísérte a (cseh)szlovákiai magyar irodalmi és történelmi tárgyú alkotómunkát, rendszeres előadója volt az ehhez a területhez köthető konferenciáknak, művelődési kluboknak és táboroknak.

Az Országos Széchényi Könyvtár Magyarágkutató Intézetében szűk egy évtizeden belül kollégaként, munkatársként, majd a Teleki Alapítvány Közép-Európa Intézetében főnököként is közelebb kerülhettem hozzá. Máig némi büszkeséggel gondolok arra az időszakra, amikor a szocializ-

musnak nevezett korszak alkonyán szinte úttörőként próbáltuk megalapozni egy új tudományágaknak, a határon túli magyar nemzetrészek kutatásának máig tartó (akkoriban) nem éppen akadálymentes indulását. E téren is jó szívvel nevezhetem őt példaképemnek, sőt mesteremnek is, nemcsak azért, mert az ő mentorságával születtem meg első tudományos publikációim, hanem elsősorban azért a keresztény erkölcsre alapozott szellemi-emberi magatartásért, amelyre felnézve mindig leckét kaphattam az alkotómunka iránti elköteleződésből és felelősségérzetből éppúgy, mint a hazaszeretet és a korszerű európaiság mértékadó egyensúlyban történő értelmezéséből és képviseléséből. Számomra a korszerűség példáját adta azzal is, hogy hűséggel ragaszkodott a gyermekkorából magával hozott kálvinista hitéhez és egyházához, melyet nyíltan megvallott, és soha meg nem tagadott. Kálvinista szellemisége azonban nem gátolta őt abban, hogy éveken, évtizedeken keresztül jegyzetírója legyen a szűkebb pátriájában lévő budai Szent Imre-templom plébániája által kiadott Lépcső című egyedülálló folyóiratnak. Utolsó, 80. születésnapjára *Szentimrevárosi Athenas* címmel megjelent könyve épp ezeket a jegyzeteket (a budai szentimrevárosi polgári mentalitás és szellemiség irodalmi emlékeit) gyűjti egybe.

Kiss Gy. Csaba tudományos pályájának meghatározó része volt a felső-magyarországi régió (s ezen belül is a szívéhez közel álló Gömör) sorsközösségben megvalósuló, soknemzetiségű együttélésének, sokszínű művelődéstörténetének kutatása, máig ható példaként való felmutatása. A *Felsőmagyarországi Minerva* című, nagy reménységű (de sajnos félbeszakadt) könyvsorozatában több, a szűkebb régiót érintő jeles szerző (Divald Kornél, Féja Géza, Pechányi Adolf...) többnyire elfeledett munkáit szerkesztette át újrakiadásra, okulásul az utókor számára. Kezdetől fogva szorgalmazója a szlovák–magyar tudományos együttműködésnek (évekig tagja a magyar–szlovák és magyar–lengyel történész vegyes bizottságnak), mint ahogy korábbi nagy elődök nyomán máig egyik legfőbb ösztönzője annak, hogy megismerjük és kutassuk a szomszéd népek nyelvi, irodalmi, történelmi sajátosságait és a velünk szembeni sztereotípiáik összetevőit.

Ez utóbbihoz sorolnám Kiss Gy. Csaba Lengyelországgal foglalkozó tudományos és publicisztikai munkásságát is. S mindjárt azt is hozzá-

teszem, hogy ez a terület vezetett át a rendszer-váltás környékén Kiss tanár úr az MDF alapító tagjaként való aktív politikai szerepvállalásának térfelére is. Ennek kapcsán jegyezte meg 80. születésnapját köszöntő beszédében Lezsák Sándor, hogy bár „Csaba kételyek nélkül politizált, de mindig voltak kétségei”.

Jómagam is az ő bátorításának köszönhetem a lengyel nemzet iránti tisztelet és barátság szükségességének felismerését. A Varsói Egyetem vendégtanáráként Kiss Gy. Csaba oly kimagasló személyiségek nyomába lépett, mint amilyen Korompay Emánuel, Divéky Adorján, Waclaw Felczak, id. Antall József, Csorba Tibor, Stanisław Vincenz, Csapláros István volt, hogy csak néhány nevet említsek kiemelten a lengyel–magyar összetartozás hagyományát ápoló 20. századi szellemi nagyjaink közül. Úgy hiszem, s régóta vallom, hogy az ezerévnyi múltra visszatekintő lengyel–magyar barátság sem létezne, ha nem lennének olyan személyiségek mindkét nemzet soraiban, akik e barátságot szó szerint értve megélik, és munkásságuk nyomán az ígét meg is testesítik. Kiss Gy. Csaba is efféle rendkívüli személyiség volt.

Az általa írt *Közép-európai találkozásaim* vagy a három kiadást is megért *Lengyel napló* beszédes bizonyítéka lehet állításomnak, legalábbis azok számára, akik kézbe vették, veszik és elolvassák e két könyv adatgazdag tartalmát. Kiss Gy. Csaba Lengyelországra s ezen belül a Szolidaritás szakszervezeti mozgalom megalakulásának időszakára vonatkozó naplófeljegyzéseit a korabeli magyar lapok biztosan nem közölték volna. Ő ennek ellenére leírt minden általa fontosnak tartott közéleti jelentőségű mozzanatot. A naplójegyzeteinek hatása épp ezért – így utólag is – revelációval tölti el az olvasót. Hisz a könyv oldalait végigszövik a két nép közötti barátság világának aggodalommal és szeretettel átitatott történetei. Sokan, sokat írtak már eddig a magyar–lengyel barátság történetéről, természetrajzáról. Kiss Gy. Csaba e vonatkozásban papírra vetett gondolatainak mélységéig az eddigi szerzők közül azonban csak kevesen jutottak el. Ő ugyanis rendelkezik egy, a lengyel „nemzeti harc és emlékezet” legnemesebb ügyeivel való belső azonosulással és egy szívből-lélekből fakadó szolidaritásérzettel is, amely magában hordozza a barátságon jóval felüli lengyel–magyar évezredes összetartozás génjeinkbe íródott örökségét is. De mindez Csaba számára nem je-

lentett kizárólagosságot. Nem sokat tévednék, ha azt állítanám, hasonló érzetek kötötték őt a horvát, a cseh, a szlovák nemzet szellemi-kulturális örökségéhez is. Amennyiben Kiss Gy. Csaba közép-európai világot leíró munkásságát valamilyen műfaji meghatározással kellene ellátni, akkor én ezt a „barátság- vagy sorsközösség-filozófia” műfajaként nevezném meg. Talán ez az egyik magyarázata annak, hogy éltek utolsó időszakig fáradhatatlanul indította útjára a közép-európai összetartozásunkra vonatkozó újabb és újabb kutatási projektjeit és programjait.

Persze, aki egy kicsit is ismerte Csabát, jól tudja, hogy a lengyelekhez fűződő, „ésszel és szívvel” megalkotott bensőséges viszonyrendszere csupán egyik rajzolata az ő Közép-Európa visszaszerzéséért hittel vívott, sokéves küzdelmének. Ezen törekvését a lengyel nyelven is megjelentetett *Lengyel napló*hoz írt ajánló soraiban Ryszard Kapuściński nemes egyszerűséggel „Közép-Európa újratemtésének” nevezi. Amikor a híres lengyel író, újságíró, Kapuściński e sorokat Kiss Gy. Csabáról 1997-ben leírta, talán még utópiának tűnhetett mindaz, amivel ajánlását befejezi, tudniillik az, hogy Csaba alaposan átgondolt és valósággal átélt Közép-Európa-hite egy új Európa víziójának is formálója lehet egyszer. Ma már azonban ott tartunk, hogy a körülöttünk rohamléptekkel változó világrend okozta bizonytalanság közepette ismét egyre többet kell beszélnünk Közép-Európa ama pótolhatatlan hivatásáról, hogy a térség stabilitásának és egy új európai tudatnak a kialakításában kell szerepet vállalnia. De a térség népeit összekötő sorsközösség felismerése nélkül mindez csak illúzió marad. Ha nem foglalkozunk egymással, ha nem ismerjük meg egymás értékeit, akkor összefogásra képtelenül továbbra is előítéleteink rabjai maradunk. Kiss Gy. Csaba számos megélt pozitív tapasztalata ellenére sem hallgatta el ezzel kapcsolatos kételyeit sem. A *Kell-e nekünk Közép-Európa?* című jegyzetében így vélekedik:

„Bizonytalan vagyok benne. Néha úgy tetszik, mintha kedves ideám (mondhatnám romantikus megszállottságom), a Közép-Európa gondolat idehaza fokozatosan kiüresednék. Don Quijote-i szélmalom lett volna csupán? Elmúltak a nagy remények évei, amikor a történelem (ama nagybetűs) egyszer csak elhozta a változás lehetőségét. Fordult a világ. [...] Józan borúlátással kell elismernünk, hogy a mai fiatal nemzedéknek a Kö-

zép-Európa gondolat nem sokat mond, némiképp általánosítván megállapíthatjuk, a környező világ nem érdekli őket. Nekik Magyarországon túl (ha egyáltalán átnéznék a határokon), legfőnnebb a Nyugat és az angol nyelv létezik, a szomszédságon pedig egyszerűen keresztülnéznék. Új változatban valahogy így él az *Extra Hungariam non est vita...* szűklátókörűsége, amely annyi kárt okozott nekünk már a XIX. és a XX. században is. Egyik legkártékonyabb nemzeti mítoszunk az »egyedül vagyunk« gondolata. Mintha nem volnánk összefűzve ezer éve ezer szállal szomszédainkkal. Nem beszélve a hasonló mentalitásról és kultúráról. *Horribile dictu* politikai érdekeinket tekintve szintűgy. [...] Pedig nézetem szerint máig sem vesztett idősszerűségéből Németh László kilenc évtizeddel ezelőtti meglátása: »A Közép-Európa gondolat kiszabadít a meddő irredentizmusból, nem a nagyhatalmak kegyéből, hanem közép-európai szerepüktől várja fölemelkedésünket« – írta *Magyarság és Európa* című esszéjében.”

Kiss Gy. Csaba azonban aggodalmi és kételeyei ellenére is mindvégig híve és hirdetője maradt a Közép-Európa-eszmének. Ennek bizonyítására csupán három, a legutóbbi időig teljes lelkesedéssel végzett munkáját emelném ki: *Visegrádi kód* címmel szerkesztette azt a remélhetőleg még ez évben megjelenő kis enciklopédiát, amely közép-európai identitásunk alapvető művelődéstörténeti elemeit tekinti át, és rendezi sorrendbe. Ugyancsak ő irányította a Kárpátok népeinek, azaz hat nemzetnek (lengyelek, ukránok, szlovákok, románok, magyarok, csehek) az irodalmi kánonját összegyűjtő regionális irodalmi antológia összeállítását és kiadását. És rendületlenül szervezte a Németh László műfordító táborát azon hazai és a szomszédos országok fiataljainak, akik „történelmi és jelenlegi szomszédaink nyelvén született szépirodalmi művek magyarításával kívánnak foglalkozni” a jövőben.

Szomorú, hogy minderről már csak múlt időben lehet írni, beszélni. De Kiss Gy. Csaba tanár úr korszakos munkásságára gondolva mégis reménykednünk kell abban, hogy lesznek – mert kell, hogy legyenek – olyan követői, akik folytatói lesznek kedves ideája, a közép-európai nemzetek összefogását célzó eszme feltámasztásának és megvalósításának – idehaza éppúgy, mint a szomszéd népek körében.

Neki pedig fényeskedjék immár az örök világosság!